

Людська гідність у контексті конституційного судочинства

Е. Шишкіна

кандидат юридичних наук

У статті досліджується проблема пізнання людської гідності у правових позиціях судів конституційної юрисдикції щодо тлумачення відповідних конституційних положень, акцентується на правових позиціях конституційних судів різних держав, за якими людську гідність визнано фундаментальною цінністю незалежно від того, в якому аспекті її досліджено.

Ключові слова: людська гідність, фундаментальна цінність, конституційний суд, положення, правова позиція.

Основним завданням гносеології права є пізнання певних правових явищ і процесів, що впливають на розуміння як права в цілому, так і окремих його сфер. Глибинність правопізнання збагачує доктрину права загалом, а правова думка з конкретної проблематики стає більш усвідомленою. Сфера захисту прав людини не є винятком. Пізнання їх природи і пов'язаних з ними правових феноменів сприяє глибшому розумінню прав людини і розширенню сфери їх дії. Оскільки кінцевою метою цього процесу є правозастосування, то наслідком пізнання прав людини є користування ними.

Відповідно до Преамбули Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року¹ саме людська гідність є джерелом прав людини і тому нерозривно пов'язана з ними. Через пізнання суті людської гідності, поєднаної з такими соціально-правовими феноменами, як свобода, справедливість, рівність, треба підходити до розуміння природи інших прав людини і розкриття їх юридичного змісту. Філософсько-правова природа цього явища обумовлює формування поглядів на невідчужуване, природне право людини на повагу до своєї гідності. Бачення глибинної суті людської гідності можливе не лише через розуміння норм моралі або етики, а й завдяки її трактуванню як цінності у праві. Така можливість з'являється у зв'язку із закріпленням поняття «гідність» у конституціях і законах різних держав та пов'язана із судовим тлумаченням відповідних положень.

Суди конституційної юрисдикції наділені функцією інтерпретації, завдяки чому беруть участь у процесі пізнання певних правових явищ і пошуку духу права у нормах законів. Зважаючи на це, проблема розуміння гідності виходить за межі звичайного тлумачення законодавчої норми. Глибинне пізнання її змісту зумовлює формування філософсько-правових, доктринальних позицій стосовно цього явища, що є значущим для розвитку конституційно-правової думки і майбутнього правозастосування.

Повага до людської гідності вже давно є одним із фундаментальних принципів правової держави, що втілено у багатьох конституціях країн Європи. Положення статті 1 Основного закону ФРН чітко закріплюють, що гідність людини є непоруш-

---

¹ Права людини і професійні стандарти для юристів у документах міжнародних організацій / упоряд. Т. Яблонська. — 3-тє вид., допов. і переробл. — К. : Сфера, 2002. — С. 13–23.

ною (*die Würde des Menschen ist unantastbar*), недоторканною (*unverletzlichen*) та невідчужуваною (*unveräußerlichen*)¹. У статті 10 Конституції Іспанії 1978 року гідність людини та її непорушні права визнано основою публічного порядку і соціального миру², а в Конституції Греції 1975 року встановлено, що «повага до цінності людської істоти та її захист є основоположним обов'язком держави»³.

Органи конституційної юрисдикції деяких держав мають багаторічну усталену практику щодо інтерпретації поняття «людська гідність». Як приклад можна навести правові позиції Федерального Конституційного Суду Німеччини (далі — ФКС), який у своїх рішеннях підтверджує, що вказана категорія є одночасно конституційною програмою, основним принципом правової німецької держави та основним непорушним правом людини⁴. Людська гідність, з погляду ФКС, становить найвищу правову цінність всередині конституційного порядку, а кожній людині належить соціальне право на цінність і повагу, яке забороняє перетворювати її на об'єкт або піддавати її такому поводженню, що ставить під сумнів її суб'єктність⁵. Спираючись на багаторічну практику ФКС, німецькі юристи-науковці у ґрунтовному коментарі до статті 1 Основного Закону ФРН керуються чіткою філософсько-правовою настановою, а саме: в рамках конституційної систематики зазначена норма закріплює базисне уявлення про те, що відповідно до конституції не людина існує у зв'язку з існуванням держави, а саме держава конститується через природну волю людини. Виходячи з такої конституційно-іманентної тенденції Основного Закону, який позитивно ставиться до визначення вимог до держави щодо захисту гідності людини, було б невідповідним для філософсько-правової системи, що закріпилася в Німеччині, інтерпретувати право людини на гідність лише як об'єктивну правову норму. На думку авторів, норма, що розглядається, покладає на органи публічної влади в державі зобов'язання щодо категоричної заборони зачіпати гідність людини, недвозначно закріплює свою обов'язковість для всіх носіїв публічної влади, а дію цієї норми належить сприймати як таку, що висвітлює стан дотримання інших основоположних прав⁶.

Загалом тлумачення конституційних положень щодо людської гідності має місце у більше ніж 50 рішеннях ФКС, які охоплюють широкий спектр питань: від загального розуміння філософсько-правової природи цього явища до конкретних ситуацій, що стосуються питання гідності (наприклад, збір статистичних відо-

¹ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland // *Öffentliches Recht: Stud-Jur — Nomos-Textausgaben*. — 1. Aufl. — Baden-Baden : Nomos-Verl.-Ges., 1992. — S. 3.

² Конституция Испании // *Конституции зарубежных стран / сост. В. Н. Дубровин*. — М. : Юрлитинформ, 2001. — С. 202–240.

³ Конституция Греции // *Конституции государств Европы : в 3 т. / под общ. ред. и со вступ. статьей Л. А. Окунькова*. — М. : НОРМА, 2001. — (Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации). — Т. 1. — 2001. — С. 646–696.

⁴ Grundgesetz. Kommentar, Herausgegeben von Michael Sachs. — München : Verlag C. H. Beck, 2003. — S. 81–88, 93.

⁵ Art. 11 GG, Nr. 21 // *Nachschlagewerk der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts*. — R.v. Decker's Verlag. C. F. Müller, 2005. — Band 1. — S. 13.

⁶ Grundgesetz. Kommentar, Herausgegeben von Michael Sachs. — München : Verlag C. H. Beck, 2003. — S. 82.

мостей, втрата робочого місця, позбавлення чи обмеження власності). Однак найчастіше необхідність інтерпретації абзацу першого статті 1 Основного Закону ФРН пов'язана із забезпеченням права людини на гідність у процесі здійснення кримінального провадження. ФКС розглядає гідність фізичної особи як об'єктивну цінність людини, що не може бути втрачена: «Злочинець не може бути перетворений на простий об'єкт боротьби зі злочинністю з порушенням його соціалізованого права на гідну оцінку і повагу, яке захищене Конституцією». У розвиток цієї правової позиції більш конкретизованим є погляд ФКС на примус особи до самообмови: «Примус до самообмови зачіпає гідність людини, зізнання якої використовуються проти неї. Неприйнятним і таким, що порушує гідність людини, був би також примус до створення з причини власних свідчень передумов для кримінально-судової оцінки або встановлення відповідних санкцій»¹.

Варто зазначити, що підґрунтям для тлумачення цього явища є філософсько-правові погляди І. Канта стосовно природи людини як трансцендентного суб'єкта. Розглядаючи природну свободу як єдине первісне право, що належить кожній людині з огляду на її людську природу, і стверджуючи, що природне право походить з розуму та обмежується розумом, він повернувся до розуміння цього поняття як «цінності в собі»². Такі погляди німецького філософа знайшли втілення не лише у конституційному судочинстві ФКС, вони стали глибинним підґрунтям для міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини і визнання людської гідності однією з фундаментальних загальнолюдських цінностей.

Можна стверджувати, що таке розуміння людської гідності є універсальним, оскільки схожі погляди містяться також у рішеннях судів держав, що належать до англосаксонської системи права. Приймаючи рішення у спорах щодо захисту людської гідності, Верховний Суд Канади здійснює тлумачення положень Канадської хартії про права і свободи 1982 року. У прецедентному праві цієї інституції склалися два конкуруючі підходи до розуміння природи гідності: як свободи і як примусу³. Перший підхід дуже близький до сучасного погляду на природу прав людини і відповідає кантівському уявленню про людську гідність, зокрема як про цінність і моральний обов'язок. Відповідно до цього підходу гідність є фундаментальною, невідчужуваною цінністю і сприймається як об'єктивна норма. Вона знаходить своє вираження майже в кожному праві і свободі, що гарантовані зазначеною хартією. До того ж її часто розглядають у системному зв'язку з такими категоріями, як свобода і рівність, визначаючи гідність як певну персональну автономію людини.

За другим підходом (гідність як примус) це явище пов'язане з правилами цивілізованого людського життя, тобто тими поведінковими нормами, які встановлені і сприйняті у соціумі. У цьому ж контексті під гідністю розуміють репутацію (український аналог — «честь»), яку визначають як внутрішню невід'ємну цінність, що має зовнішні вияви. Відповідно до другого підходу посягання на гідність

¹ Art. 11 GG, Nr. 21 // *Nachschlagewerk der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts*. — R.v. Decker's Verlag. C. F. Müller, 2005. — Band 1. — S. 13.

² *Kant I. The Metaphysics of Morals* / Mary Gregor, trans. — Cambridge, Eng. : Cambridge University Press, 1996. — XXVI. — 241 p.

³ *Fyfe R. James. Dignity as Theory: Competing Conceptions of Human Dignity at the Supreme Court of Canada* // *Saskatchewan Law Review*. — Vol. 70. — 2007. — P. 2.

людини може мати місце, незалежно від її бажань, у таких сферах, як торгівля людськими органами, проституція, комерційне сурогатне материнство тощо.

Отже, використовуючи перший погляд на зазначене явище, Верховний Суд Канади керується розумінням гідності як невідчужуваної цінності людини, морального вияву людської автономії, фундаментального права, що є базисним для природних прав людини. За іншим, конкуруючим з першим, поглядом явище гідності людини вже розуміється у більш вузькому значенні — негідним вважається все, що не відповідає певним усталеним правилам або паплюжить гідність конкретної людини.

Судова правотворчість Конституційного Суду Південноафриканської Республіки (далі — КС ПАР) у цій сфері є більш однозначною. Людська гідність визнана ним як базова, фундаментальна цінність конституційного порядку, завдяки якій розвивається правопорядок і конституціоналізм у ПАР¹. За правовою позицією КС ПАР у справі *S. v. Makwanyane* визнання людської гідності є підтвердженням внутрішньої цінності людської істоти, яка має право на гідне ставлення до себе, виходячи з поваги і своєї значущості². Сутність цього поняття розкривається також через прив'язку до категорій свободи і рівності, точніше — рівного доступу до певних соціальних благ. Загалом КС ПАР аналізує дотримання (збереження) людської гідності шляхом розкриття юридичного змісту таких натуралістичних потреб, як право на їжу, питну воду, одяг, житло, медичну допомогу тощо. Таким чином, за своєю природою зазначене поняття визнане як природна значущість людини і водночас як вимога до держави забезпечити гідний рівень життя.

У Конституції України увагу людській гідності безпосередньо приділено у статті 3, положеннями якої гідність людини визнано однією з найвищих соціальних цінностей в Україні, та у статті 28, якою встановлено заборону піддавати будь-яку людину катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню, а також без її вільної згоди медичним, науковим чи іншим досліддам. Фактично інших підходів до розуміння цього явища, окрім як через заборону поганого поведження з людиною, Конституція України не містить. Разом з тим людська гідність є більш широким за своїм змістом правовим феноменом, вона є висхідним положенням для норм, що гарантують природні права людини. Це явище закріплене в Конституції України як системі цінностей у праві і, безумовно, воно потребує своєї інтерпретації виходячи з ціннісно-орієнтованого правосприйняття.

Різноманітні погляди на зміст людської гідності як правового явища цілком могли б бути наявні у рішеннях Конституційного Суду України (далі — КСУ, Суд). Роль КСУ щодо цього є визначальною, оскільки відповідно до положень пункту 2 частини першої статті 150 Конституції України, пункту 4 частини першої статті 13 Закону України «Про Конституційний Суд України»³ лише ця інституція має

¹ *Chaskalson Arthur*. Third Bram Fischer Lecture — Human Dignity as a Foundational Value of Our Constitutional Order // *South African Journal on Human Rights*. — Vol. 16, Issue 2. — 2000. — P. 196.

² *Nazeem MI Goolam*. Human Dignity — our supreme constitutional value // *Potchefstroom Electronic Law Journal*. — Vol. 4, Issue 1. — 2001. — P. 3.

³ Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. — 1996. — № 49. — Ст. 272.

виключні повноваження офіційно тлумачити положення Конституції України і законів України. Однак за свою майже 17-річну діяльність Суд не виробив жодної правової позиції щодо людської гідності, хоча б у системному зв'язку зі статтею 3 Конституції України чи іншими її статтями. Проте в практиці Суду є деякі рішення, які за своєю фабулою і правовими поглядами КСУ, висловленими в них, можуть віддалено стосуватися цього явища. Незважаючи на те, що в цих рішеннях не сформульовано позиції щодо нього, їх варто проаналізувати саме в аспекті захисту і поваги до людської гідності.

Першим і на сьогодні єдиним кроком у напрямі пізнання людської гідності як джерела прав людини є Рішення КСУ від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 (справа про смертну кару). Визнаючи такими, що не відповідають Конституції України, положення чинного на той час Кримінального кодексу України щодо застосування смертної кари як виду покарання, КСУ вказав на фундаментальність права людини на життя і її права на повагу до гідності. За правовою позицією Суду зазначені права обумовлюють реалізацію інших прав людини, а тому не можуть бути звужені чи обмежені¹. Варто зазначити, що такий погляд нагадує правову позицію Європейського суду з прав людини у справі *Soering v. The United Kingdom*, згідно з якою життя і гідність людини визнані фундаментальними цінностями демократичного суспільства². Однак незважаючи на те, що у справі про смертну кару було закладено основу для подальшого пізнання гідності як одного з базових положень Конституції України, в наступних рішеннях Суд не вдавався до розкриття власного бачення і розуміння цього поняття.

Постановляючи Рішення від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007 (справа про соціальні гарантії громадян)³, КСУ виходив з розуміння природи конституційного права на соціальний захист і кореспондуючого йому обов'язку держави забезпечити таке право. Дотримання соціальних гарантій як елементів зазначеного права було визнано Судом одним із принципів соціальної, правової держави. Хоча в цьому Рішенні КСУ не пов'язав право на соціальний захист з повагою до гідності людини як фундаментальної конституційної цінності, однак такий зв'язок впливає з духу цього судового акта. Шляхом визнання необхідності для держави виконувати свої соціальні зобов'язання КСУ опосередковано вказав на обов'язок держави поважати людину у її гідності та правах. Таке рішення не стосується прямо проблеми поваги до людської гідності, проте це впливає з більш глибокого аналізу правових позицій Суду, викладених у ньому. У статті 3 Конституції України це поняття визнано найвищою соціальною цінністю, а отже, обов'язком держави є створення таких умов життя людини, за яких її гідність була б центром поваги. Такими умовами можна вважати також дотримання соціальних прав людини. У цьому Рішенні КСУ варто було б піти далі і в контексті конститу-

¹ Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997–2001 / відп. ред. канд. юрид. наук П. Б. Євграфов. — К. : Юрінком Інтер, 2001. — С. 502.

² Решение по делу «Сёринг против Соединенного Королевства» (*Soering v. The United Kingdom*) от 7 июля 1989 года // Европейский суд по правам человека. Избранные решения : в 2 т. / председатель ред. кол. В. А. Туманов. — М. : НОРМА, 2001. — Т. 1. — 2001. — С. 637–658.

³ Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2007 / відп. ред. канд. юрид. наук А. А. Стрижак. — К. : Ін Юре, 2008. — С. 113.

ційних вимог суб'єкта подання розтлумачити право на соціальний захист через цінність людської гідності, яка дає право вимагати від держави, зокрема, рівний доступ до різноманітних соціальних благ.

Прямо протилежним за своїм духом є Рішення КСУ від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012, в якому він інтерпретував поняття «соціальна держава». Порівняно з Рішенням від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007, в якому Суд розтлумачив зобов'язання держави забезпечити людині право на соціальний захист як один із принципів соціальної держави, в цьому Рішенні можна спостерігати інші підходи Суду, що фактично дає можливість державній владі легально звужувати обсяг соціальних прав громадян. Своєрідно трактуючи положення статті 1 Основного Закону України щодо ознак України як соціальної держави, КСУ в дев'ятому абзаці підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення виклав погляд, який фактично суперечить раніше відображеним підходам до тези «соціальна держава»: «Однією з ознак України як соціальної держави є забезпечення загальносупільних потреб у сфері соціального захисту... виходячи з фінансових можливостей держави...»¹. Відповідно до окремої думки судді В. Шишкіна цим «спотворено концептуальне спрямування і суть приписів статті 3 Конституції України щодо зобов'язань держави перед людиною як найвищою соціальною цінністю, а не навпаки — людини перед державними органами»². Таким чином, цю правову позицію КСУ в тому вигляді, як її сформульовано, можна трактувати так, що держава відтепер має цілком легальні підстави не зважати на приписи статей 1 і 3 Конституції України, оскільки глибинною суттю висловленої позиції є нівелювання людини, її честі і гідності як найвищих соціальних цінностей. На нашу думку, в цьому Рішенні КСУ не використав можливості розтлумачити поняття соціальної держави через системний аналіз положень статей 1 і 3 Конституції України і вийти на розуміння цінності людської гідності в аспекті дотримання соціальних прав людини.

Підсумовуючи наведене, варто зазначити, що пізнання людської гідності через інтерпретацію відповідних конституційних положень має безпосередній вплив на розвиток доктрини прав людини, оскільки її визнано основоположною цінністю, джерелом природних людських прав. Висловлення правових позицій у

¹ Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України // Вісник Конституційного Суду України. — 2012. — № 2. — С. 29.

² Окрема думка судді Конституційного Суду України стосовно Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України // Вісник Конституційного Суду України. — 2012. — № 2. — С. 61.

відповідних рішеннях конституційних судів підштовхує їх до формування власної юриспруденції у цій сфері, тобто усталеної практики конституційних судів, у якій виняткову увагу приділено гарантіям прав людини¹, завдяки чому здійснюється конституційно-судовий контроль за їх дотриманням. Оскільки у практиці КСУ поки не напрацьовано системного підходу до розуміння людської гідності, йому варто було б, за прикладом Федерального Конституційного Суду Німеччини, розробити власне бачення цього висхідного принципу у засадничих підвалинах державного устрою України, запровадивши його у доктринальних правових позиціях щодо тлумачення положень статті 3 Основного Закону України. Такий крок збагатив би конституційно-правову наукову думку України і, можливо, сприяв би виробленню правової доктрини щодо захисту людської гідності, адже, з одного боку, як фундаментальне явище вона знаходить свій вияв у будь-якій сфері життя людини, є ціннісно-духовною передумовою її буття, а з другого, на думку Н. Шукліної, є фундаментальною нормою державного ладу і утворює підвалину конституційно організованого суспільства².

Шишкина Э. В. Человеческое достоинство в контексте конституционного судопроизводства. В статье исследуется проблема познания человеческого достоинства в правовых позициях судов конституционной юрисдикции по толкованию соответствующих конституционных положений, акцентируется на правовых позициях конституционных судов разных государств, согласно которым человеческое достоинство признается фундаментальной ценностью независимо от аспекта ее исследования.

Ключевые слова: человеческое достоинство, фундаментальная ценность, конституционный суд, положение, правовая позиция.

Shyshkina E. Human Dignity in the Context of Constitutional Justice. The article concerns the analysis of human dignity in the jurisprudence of courts of constitutional jurisdiction regarding interpretation of relevant constitutional provisions. Special attention is paid to the legal positions of constitutional courts of different countries, the decisions of which state that human dignity is recognised as the fundamental value, regardless of the aspects that are researched.

Key words: human dignity, fundamental value, constitutional court, provision, legal position.

---

¹ Бірмонтієнє Т. Значення судового конституційного контролю для розвитку права // Вісник Конституційного Суду України. — 2013. — № 3. — С. 130.

² Шукліна Н. Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики) : моногр. — К. : Центр навчальної літератури, 2005. — С. 220.